گۆڤارێکی فکرییە دوومانگ جارێک دەردەچێت
ژمارە(٣٧)
شوباتی ٢٠١٣ ساڵی هەشتەم

فەیلەسوفی سەدەی نۆزدەهەم «جۆن ستیوارت میل»

«جۆن ستیوارت میل»، لەدایکبووی (١٨٠٦/٥/٢٠)، بیرمەندی گەورەی بەریتانیای سەدەی نۆزدەهەم. ئەو سەرباری ئەوەی کە نوسەرێکی کارامەبوو لەبواری (لۆژیك، تیۆرناسی، ئەخلاق، ئابوری) ، بەکەسایەتی چالاکی بواری سیاسەت دەژمێردرێت .

ئەو ماوەیەکی زۆر کارمەندی کۆمپانیای هندی رۆژهەلات بوو ؛ ماوەیەکیش سەرۆکی ئەو کۆمپانیایە بوو. لەدەیەی (١٨٦٠) دا ، ئەو ئەندامی ئەنجومەنی پیران بوو لەپەرلەمانی بەریتانیا وبەرگری لەسیاسەتی لیبرالەکان دەکرد لەمەسەلەکانی یاسادانان وپەروەردەیی. نوسینە سیاسییەکانی میل لەمەر مەسەلەکانی تایبەت بە مافەکان، ئازادییە سیاسیەکان، حکومەتی پەرلەمانی و پێگەی ژن لەکۆمەڵگە بوو. میل لەفەلسەفەکانی جەختی لەسەر رەسەنایەتی ئەزمون و قازانج دەکردەوە .

ژیانی سەردەمی منداڵی

جۆن ستیوارت میل، لەساڵی (١٨٠٦)، لەخێزانێکی مامناوەند وتارادەیەك هەژار لەلەندەن لەدایکبووە . باوکی «جیمز میل »، کوری پینەچییەکی پێلاو بوو لەگوندێکی سکۆتلەندە. میل لەسێ سالیدا فێربوونی زمانی لاتینی دەست پێکرد . باوکی هەرگیز نەینارد بۆ قوتابخانە، تاوەکو بەو شێوازە تایبەتەی خۆی دەیەوێ پەروەردەی بکات. «ئەفسانەکانی ئازۆپ»، یەکەم کتێب بوو کە میل توانی بەزمانی یۆنانی بیخوێنێت. کاتێك جۆن تەمەنی گەیشتە (٨) سال، «جێرمی بنتام» ، لەکارێکی خێرخوازیدا خانووی ژمارە یەکی شەقامی «کوئین سکویرپلیس» ی بەخشییە خێزانی میل . ئەو پێش ئەوەی تەمەنی بگاتە (١٠) سالان، شەش تەوەر لەتەوەرەکانی ئەفلاتونی خوێندەوە، تا خۆی ئامادە بکات بۆ فێربوونی لۆژیك، لەتەمەنی (١٢) ساڵیدا، سەرەرای خوێندنەوەی بەرهەمە کلاسیکییەکانی یۆنان، توانی «ریتۆریکا» ی ئەرستۆش بخوێنێتەوە . جەبر، ئەندازە وبیرکاری دیفرانسێلیش فێربوو . فێربوونی زانستی لۆژیکی لەتەمەنی (١٢) ساڵیدا دەستپێکرد. ئەویش بە زمانی لاتینی دەربارەی لۆژیکی سکۆلاستیك. میل لەکتێبی بیۆگرافیا کەدوای ماوەیەك نوسی، لەسەر گرنگی ئەو بەشەی پەروەردەکردنی خۆی زۆر هەڵوەستەی کردەوە . تەمەنی (١٣) سالی میل سەردەمی فێربوونی ئابوری بوو . باوکی لەو ساڵەدا خولێکی تەواوی ئابوری سیاسی بە میل فێرکرد و رایسپارد کە کتێبەکانی « ئادەم سمس» هەروەها بەرهەمە تازە چاپکراوەکەی «دیڤید ریکاردۆ» بەناوی «بنەماکانی ئابوری سیاسی ورێکخستنی باج» بخوێنێتەوە و کورتکراوەیەکی لەسەر بنوسێت ، میل لەسالی (١٨٢٠) دا، ئەو بابەتەی لەچوارچێوەی کتێبێك بەناوی «بنەما سەرەتاییەکانی ئابوری سیاسی» بلاوکردەوە. لەو ساڵەدا بوو کەبە داوەتی ئەو خێزانە سەردانی فەرەنسای کرد، تا سالێك لەوێ بمێنێتەوە. ئەو لەفەرەنسا زمانی فەرەنسی فێربوو، ماوەی شەش مانگیش لە مۆن پیلیە کیمیا وبیرکاری خوێند.

ژیانی فیکری میل

جۆن پاش گەرانەوەی لەفەرەنسا وخوێندنەوە ولێکۆلینەوەی دەربارەی شۆرشی فەرەنسا، لەزستانی سالی (١٨٢١) دا، «یاسای رۆمی» خوێندەوە. هاورێکەی جۆن لەم خوێندنەوەیەدا « جۆن ئاستین» بوو کە رەنگە بتوانین ئەو بەباشترین میراتگری ئەندێشە «سودبەخشەکان» ی جێرمی بنتام لەقەلەم بدەین. لەزستانی ساڵی (١٨٢٢) دا، جۆن و هاورێ لاوەکانی ئەنجومەنێکیان پێکهێنا، کە هەر دوو هەفتە جارێك کۆبوونەوەیەکیان سازدەکردو قسەوباسیان لەمەر مەسەلە جۆراوجۆرەکان دەکرد. ئەوان هەموو توانای خۆیان لەلێکۆلینەوەکانیان لە ئەخلاق وسیاسەت لە «بنەماکانی سود» کۆکردبووەوە. لەساڵی (١٨٢٣)دا، باوکی کارێکی لەکۆمپانیای هندی- بەریتانی بۆ دۆزیپەوە . لەهەمان سالدا کاری رۆژنامەوانی دەستپێکرد. لەسالی (١٨٢٤) دا، جۆن وتارێکی لە رۆژنامەی «وێست مینیستەر ریڤیو» دا بلاوکردەوە ، بلاوکراوەیەك کە جێرمی بنتام سالێك پێش ئەوە دایمەزراندبوو .

نوسینە سەرەتاییەکانی ئەو لە « مۆرنینگ کرۆنیکڵ» بڵاوکرایەوە . جۆن لەسالی (١٨٢٥) دا، دەستی کرد بە وتارخوێندنەوە گشتییە راستەوخۆکانی . مشتومرەکانی ئەو لەگەل کەسانی تر ، بووبەهۆی هاتنەکایەی ئەنجومەنێکی گفتوگۆ وراوێژ کردن، کە هەموو کاتەکانی جۆنی پڕ کردەوە . ئەو دواین وتاری لە وێست مینیستەر ؛ لەبەهاری سالی (١٨٢٨) دا بڵاوکردەوە، لە وتارێکی لەبارەی شۆرشی فەرەنساوە لەسالی (١٨٣٠) دا، دووبارە گەرایەوە بۆ فەرەنسا ، ئەو لەوێ چاوی کەوت بە شۆرشگێرەکانی شۆرشی فەرەنسا ودیداری لەگەل کردن و ئاشنای نوسینەکانی « ئۆگۆست کۆنت و سان سیمۆن» ی کۆمەڵناسی فەرەنساش بوو . لەو رۆژانەدا جۆن دەستیدایە نوسینەوەی پێنج نامەی کەپاشان بەناوی «نامەکانی لەبواری هەندێ مەسەلەی چارەسەر نەکراوی ئابوری سیاسی» بڵاوکردەوە . یەکتر ناسینی لەگەل «هاریت تایلۆر» لەسالی (١٨٣٠) دا، کاریگەری هەبوو لەسەر گۆرانکاری لەهەندێ لەدیدگا سیاسییەکانی. تایلۆر هەمان ئەو ژنە بوو کەپاش ئەوەی هاوسەرەکەی کۆچی دواییکرد ، لەگەل جۆن هاوسەرگیری کرد و تا کۆتایی تەمەنی لەگەڵی مایەوە. ئەو زنجیرەیەك وتاری بەناوی « گیانی سەردەم» لەسالی (١٨٣١)دا، نوسی ، هەوڵیدا تێروانینە نوێکانی تایبەت بکات بەحکومەتەوە. باری تەندروستی باوکی لەساڵی (١٨٣٥)، تێکچوو، لەمانگی (٦ ی سالی ١٨٣٦) دا، جۆن مەزنترین مامۆستای هەموو قۆناغەکانی ژیانی خۆی لەدەستدا. ئەویش کۆچی دوایی باوکی بوو. ساڵێك پاش مردنی باوکی، ئەو نوسینەوەی کتێبی «سیستەمی لۆژیك» ی کە پێنج سال دەستی لێ هەڵگرتبوو دوبارە دەستپێکردەوە ولەساڵی (١٨٤٠) دا، تەواویکرد. دیارە ئەو کتێبەی وەك هەمیشە لەساڵی (١٨٤١) دا، پاکنوسی کرد و دیدگا لۆژیکییەکانی لەچوارچێوەی «فەلسەفەی زانستی سەقامگیری» ڤیۆل کەتازە بلاوببویەوە خستەروو. میل تا ئێستا باسی گرنگترین بابەتەکانی ژیانی خۆی نەکردوە.

ژیانی سیاسی جۆن ستیوارت میل

لەپەرلەمانی بەریتانیا ، ئەندامانی پەرلەمان بە وردبینیی ورێزەوە گوێیان لەقسەکانی ئەو دەگرت، تەنانەت نەیارەکانیشی لەکاتێك کەجۆن قسەی دەکرد سەرتاپا گوێیان دەگرت. «گلادستۆن» سەرۆك وەزیرانی ئەو کاتەی بەریتانیا، جارێکیان بە هاورێیەکی خۆی گوتبوو: «کاتێك کە جۆن لەپەرلەمان قسەی دەکرد ، هەمیشە واهەستم دەکرد کە گوێ لەقسەی پەیامبەرێك دەگرم .»

ئارەزووی جۆن لە دارشتنی تیۆری سیاسیدا لەساڵی (١٨٤٧)، گەیشتە ترۆپك. نیگەرانیەکانی میل لەمەر بارودۆخی ژیانی پرلەچەرمەسەری خەڵکی ئەو سەردەمەدا دەتوانین لەزۆربەی بەرهەمەکانیدا بەدیبکەین، لەساڵی (١٨٤٨) دا، کتێبی «بنەماکانی ئابوری سیاسی» بڵاوکردەوە. لەساڵی (١٨٥١) دا لەگەل «هاریت تایلۆر» ژیانی هاوسەرییان پێکهێنا. ئەو بەشێوەیەکی بەڵگەنامەیی بەلێنی بەهاوسەرەکەیدا، کەهەروەك پێشوو بۆ ئەنجامدانی هەرکارێك ئازاد بێت، دەسەلات وبەکارهێنانی سامانەکەی بەدەست خۆیەوە بێت و نیوەی دەرامەتی فرۆشتنی کتێبەکانی خۆیشی بەخشی بەهاوسەرەکەی. ئەم کارەی میل بەمانای خستنە ژێرپێی یاسا نوسراو ونە نوسراوەکانی بەریتانیا لەبارەی نایەکسانی پیاوان وژنانەوە بوو. میل لەسالی (١٨٥٤) دا، دەستیکرد بەنوسینی نامەیەکی کورت لەبارەی ئازادییەوە، کەپاشان ولەسالی (١٨٥٩) دا، وەك کتێبێك بلاوکرایەوە. لەسالی (١٨٦١)، یش «سودخوازی» بڵاوکرایەوە کە یەکێك لەگرنگترین بەرهەمەکانی میل بوو کەپارەی کتێبەکەی دا بەباوك ومامی بنتام لەبری ئەو قەرزەی لێی کردبوون . کاری دوای ئەوەی میل بلاوکردنەوەی بەشەکانی « تێروانینەکان لەبارەی چاکسازی پەرلەمانی» یەوە بوو . لەسالانی دواییدا کتێبی «تاوتوێکردنی فەلسەفەی سێر ویلیام هەمیلتۆن» «بەلگەویست خوازی» ی نوسی وکۆمەڵە وتارێکی وەك خوێندنەوەیەك بۆ «ئۆگۆست کۆنت» ی لەکتێبی «ئۆگۆست کۆنت وپۆزەتیڤیزم» بلاوکردەوە . ناوبانگی جۆن ستیوارت میل زیاتر لەوەدا دەردەکەوت، کە بەدور بێت لەلاساییکردنەوە. لەساڵی (١٨٦٥) دا، هاوولاتیان داوایان لە میل کرد، کە وەك پالێوراوێك خۆی کاندید بکات بۆ ئەنجومەنی پیران. بوونی میل لەئەنجومەندا کاریگەری زۆری لەسەر دارشتنی «پرۆژەی چاکسازی «یدا هەبوو. لەسالی (١٨٦٨)، پەرلەمان هەلوەشێنرایەوە ومیلیش گەرایەوە بۆسەر ژیانی ئاسایی خۆی وزۆربەی کاتەکانی لەفەرەنسا ولەلای گۆری هاوسەرو عاشقەکەی دەبردە سەر . لە (٨/ ٥/ ١٨٧٣) دا، جۆن ستیوارت میل، بەهۆی جەلتەیەکی لەناکاوی دلەوە لە فەرەنسا کۆچی دوایکرد. تەرمەکەیان لەگۆرستانی «سان خوان ماریا دی سانتا» ولەتەنیشت گۆری هاوسەرەکەی «هاریت» بەخاك سپارد .جۆن ستیوارت میل لەدوا دوایی تەمەنیدا خەریکی کاری نوسینی کتێبی «یوتۆبیۆگرافیا «کەی بوو، کە بەوتەی زۆر لەنوسەران، لەگرنگترین بەرهەمەکانی سەردەمی ڤیکتۆریا بوو . ئەم کتێبە چەند مانگێك لەپاش مردنی میل بلاوکرایەوە.

لەدواین ساتەکانی تەمەنی وپێش ئەوەی پێڵوی چاوەکانی بۆ هەتاهەتایە بەرووی جیهاندا لێك بنێ ، ئەمە دواین رستەیە کەلەزاری میلەوە هاتوەتە دەرێ :» دەزانیت کە کاری خۆم تەواو کردوە .»

دیارترین ووتەی جۆن ستیوارت میل لەبارەی خوداوە ئەمەیە: « گەورەترین رێزگرتن لەخوداوەند ئەوەیە کەبلێین هیچ شتێك نازانین .»

سەرچاوە

ماڵپەرەکانی ئینتەرنێت